

ALFRED KONIECZNY

**A második világháború historiográfiája
külföldi kényszermunkások ellenállásáról
a Harmadik Birodalom hadigazdálkodásában**

A fasiszta megszállási politika egyik fontos ismertetőjele volt a megtámadott országok polgárainak tömeges elhurcolása Németországba, a hadigazdálkodás és a hadiipar keretében történő kíméletlen bevetés céljából. Ez a tömeges kényszermunka — melynek mindenekelőtt lengyel és orosz állampolgárok voltak kiszolgáltatva — egyidejűleg egész népcsoportok kiirtásának és kiszorításának — például a „Generalplan Ost”-ban lefektetett — tervét is hivatva voltak támogatni.

A Harmadik Birodalom külföldi állampolgárokra vonatkozó kényszermunka-rendszerét a Hitler-ellenes Szövetség egyhangúlag az emberiség ellen elkövetett bűnné, háborús bűnné nyilvánította és elítélte. Ezek a bűnök ennek megfelelően nyomós vádpontként szerepeltek szinte mindegyik náci háborús bűnös müncheni bűnperében. Érthető, hogy közvetlenül a háború befejezése után — tehát az említett per idején is — lehetetlen volt tiszta képet nyerni a Németországba hurcolt külföldi kényszermunkások helyzetéről, kizsákmányolásukról és diszkriminálásukról, munkahelyi viselkedésükről stb. A második világháború történetének kutatóira várt tehát a feladat, hogy komoly érdeklődést tanúsítsanak a kényszermunka komplexusa iránt. Megfeleltek-e ennek a váráhozásnak?

A kérdésre adandó válasz — véleményem szerint — nem mindig kielégítő. Az utóbbi években számos tanulmány jelent meg a könyvpiacra a Harmadik Birodalom hadigazdálkodásáról és a külföldi kényszermunkások kizsákmányolásáról. Ezek közül említésre méltók *E. Seeber: Zwangsarbeiter in der faschistischen Kriegswirtschaft* (Kényszermunkások a fasiszta hadigazdálkodásban), Berlin, 1964; *D. Petzina: Autarkiepolitik im Dritten Reich. Der nationalsozialistische Vierjahresplan* (Autarkia-politika a Harmadik Birodalomban. A nemzetiszocialista négyéves terv), Stuttgart, 1968; *D. Eichholtz: Geschichte der deutschen Kriegswirtschaft 1939—1945* (A német hadigazdálkodás története 1939—1945), Berlin, 1969; *W. Bleyer: Foreign Labour in Nazi Germany* (Külföldiek munkája a náci Németországban), Princeton, 1967; *H. Pfahmann: Fremdarbeiter und Kriegsgefangene in der deutschen Kriegswirtschaft 1939—1945* (Külföldi munkások és hadifoglyok a német hadigazdálkodásban 1939—1945), Darmstadt, 1969; *F. Mai-nuš: Totalni nasazeni. Češi na praci v Německu 1939—1945* (Totális bevetés. Cseh munkások Németországban 1939—1945). Brno 1970; *J. Evrard: La déportation des travailleurs français dans le IIIe Reich* (A francia munkások deportálása a III. Birodalomba), Paris, 1972; és *H. Szurgacz: Przymusowe zatrudnienie Polaków przez hitlerowskiego okupanta w latach 1939—1945* (A lengyelek kényszermunkája a hitleri megszállás alatt. 1939—1945). Wrocław, 1971. Ezeket olvasván, világosan kitűnik: a vizsgálat előterében a kényszermunka gazdasági aspektusai és egy-egy népcsoport helyzete áll.

Így nincs rá lehetőség, hogy az egyes népcsoportokkal való bánásmód különbségeire rámutassunk, összehasonlításokat tegyünk s megértsük a megszállt területek fasiszta megszállási politikájának lényeges célkitűzéseit. Nem helyeselhető az egyes szerzőknél érezhető tendencia a külföldiek munkábaállításának tisztán gazdasági szempontból történő elemzésére, figyelmen kívül hagyva a különböző népcsoportokkal szemben alkalmazott bánásmód különbözőségét, mert a történeti igazság elködösítéséhez vezethet.

Az említett tudományos munkák egyáltalán nem hangsúlyozzák eléggé a külföldi kényszermunkásoknak a kizsákmányolási módszerek, rendőri intézkedések stb. elleni sokoldalú ellenállását. Magát az ellenállást kiemelik ugyan — példaként E. Secber és F. Mainuš munkáit említhetjük —, de méreteit és a hadigazdálkodás, valamint a hadiipar megbénításában játszott, nem lebecsülendő szerepét, azaz a náci-uralom végleges megsemmisítéséhez való hozzájárulását még mindig nem ismerik eléggé. Nem is kétséges, hogy szükség van ezen a területen a meglévő, eddig többnyire fel sem használt forrásanyagra alapozott, tüzetes tanulmányokra.

Hogy ennek szükségességét még jobban kihangsúlyozzam és egyben a tervbevett kutatások elvégzésének pozitív lehetőségeire is rámutassak, néhány adatot említenék:

1941 júniusában a Birodalom titkos államrendőrségének szervei a Birodalomban és a megszállt területeken együttesen 6357 külföldi munkaerő letartóztatását jelentették, az úgynevezett (egyébként kényszermunkásoknál nem is létező) „munkaszerződés” megszegésének, — azaz munkamegtagadás, vagy a munkahelyről való szökés — vádjával. A következő év júniusában a hasonló letartóztatások száma már 12 623, azaz 94%-kal emelkedett. 1944 júniusában az említett RSHA-elfogatások mérlege már 41 225 „szerződésszegést” mutat ki. 1941 6 hónapja alatt az említett esetek száma 44 799 volt, a következő év 7 hónapjában már 150 317 és 1944 első félévében 193 024. Ebben az utolsó időszakban a külföldiek „szerződésszegései” már a titkos államrendőrség által foganatosított letartóztatások 62%-át tették ki.

Ezek a figyelemreméltó számok egyértelműen bizonyítják, hogy a háborús évek alatt a külföldiek megszökése a munkahelyről — a különleges megjelölések, a szabad mozgás eltiltása, a szabadságmegtagadások stb. ellenére — a deportáltak elterjedt harci eszközévé vált a kizsákmányolás és elnyomás ellen. Ez a tömeges szökés tehát az antifasiszta ellenállási harc fontos formájának tekintendő, s éppen méretei és a hadiiparra gyakorolt hatása miatt nagy politikai jelentőséget kell neki tulajdonítani.

A fasiszta Gestapo szervei számtalan kísérletet tettek a tömeges szökések megfékezésére és megakadályozására. Mivel a rendőri felügyelet és a fenyegető megtorlások 1940-ben felállított irányelvei nem bizonyultak megfelelőnek, 1941-ben hozzáálltak a Gestapo „nevelő munkatáborainak” felállításához; ezekben a külföldi munkások munkaszabotálásának minden formáját SS- és koncentrációs-tábor-módszerekkel kezelték. Kaltenbrunner SS Obergruppenführer írta ezekről a táborokról: „A Gestapo munkatáborai a legkevésbé sem üdülők. Lakóinak munkafeltételei és életkörülményei általában keményebbek, mint a koncentrációs táborokban. Erre szükség van, ha a kívánt célt el akarjuk érni...”

Ilyen táborot minden önálló államrendőrségi szervnek joga volt felállítani. Eddigi megállapítások szerint összesen 88-at lehetett felkutatni ezekből a különleges fogolytáborokból, de legnagyobb részt csak földrajzi helyük ismeretes. Ezért ismételtelen ki kell emelnünk, hogy a meglévő irodalomban hiába keresünk alapos

tanulmányt a „nevelő munkatáborok” mibenlétéről; az ott elkövetett bűntények tulajdonképpen ismeretlenek maradtak.

Ezekkel a táborokkal azonban nem sikerült csökkenteni a külföldiek szökéseinek számát. 1942 végén a Reichsführer-SS kénytelen különleges háborús körözési rendszert és még keményebb személyi ellenőrzési rendszert bevezetni, ezúttal főleg a nemzeti-szocialista bűnügyi rendőrség irányításával. Az újabb körözési rendszabályok keretében — a Wehrmacht, a rendőrség, a NSDAP, a Landwacht stb. részvételével — csupán 1943 első felében — összesen 173 372 személyt fogtak el, javarészt megint külföldi munkásokat.

A külföldi kényszermunkások ellenállási harca természetesen nem merült ki a nagy szökési mozgalommal. Megemlíthetjük még a tudatos szabotázsakciókban, bojkottintézkedésekben (sztrájkokban) a szövetséges hírközlő szervek megszemenő támogatásában, a szervezett — gyakran nemzetközi jellegű — ellenállási csoportok szervezésében megnyilvánuló formáit is. Ezek kutatása azonban még sokkal nagyobb nehézségekbe ütközik. De itt sem szabad abbahagyni a kísérleteket, hogy kimutathassuk és méltathassuk a kényszermunkások tényleges részvételét a náci-uralom elleni nemzeti felszabadító mozgalomban.